

Opis źródła:

Descriptio terrarum to źródło, które amerykański uczyony Marvin L. Colker odnalazł w 1979 r. w bibliotece Trinity College w Dublinie. Tekst był zamieszczony w pochodzącym z końca XIII w. łacińskim rękopisie nieznanego autora. Analiza tego swoistego traktatu geograficznego, którą przeprowadził zarówno jego odkrywca, jak i historycy polscy, doprowadziła do wysunięcia wniosku, że został on spisany w latach 1255–1260 przez nieznanego przedstawiciela zakonu dominikanów lub franciszkanów, najprawdopodobniej Czecha. Autor uczestniczył w nawracaniu Jaćwingów, więc znał dobrze kraje, które opisywał. Z poprawności używanych nazw wnioskować należy, że znał języki ludów bałtyjskich i to szczegóły o nich są szczególnie cenne i interesujące. Dzieło przedstawiało inną od krzyżackiej koncepcję misyjną względem bałtyjskich pogan i raczej na pewno powstało w kręgu misyjnych aspiracji króla czeskiego Przemysła Ottokara II¹.

Miejsca wydania:

Colker M.L., *America rediscovered in the Thirteenth Century?*, „Speculum” 1979, vol. 54, nr 4, s. 712–726 (<https://www.journals.uchicago.edu/doi/epdfplus/10.2307/2850325>).

Opis krajów (Descriptio terrarum). Nowo odkryte źródło powstałe w związku z pojawieniem się Mongołów, w: *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku. Relacje powstałe w związku z misją Jana di Piano Carpiniego do Mongołów*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1993, s. 289–301.

Miejsce przechowywania źródła:

Rękopis (nr 347) z tekstem źródła znajduje się w bibliotece Trinity College w Dublinie.

Tekst źródła:

Opis krajów (Descriptio terrarum). Nowo odkryte źródło powstałe w związku z pojawieniem się Mongołów, w: *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku. Relacje powstałe w związku z misją Jana di Piano Carpiniego do Mongołów*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1993, s. 290–293.

¹ K. Górski, „*Descriptiones terrarum*” (nowo odkryte źródło do dziejów Prus w XIII w.), „Zapiski Historyczne” 1981, t. 46, z. 1, s. 8, 11–15; K. Stopka, *Misja wewnętrzna na Litwie w czasach Mendoga a zagadnienie autorstwa „Descriptiones terrarum”*, „Nasza Przeszłość” 1987, t. 68, s. 247–262; J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska oraz Opis krajów*, w: *Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII wieku. Relacje powstałe w związku z misją Jana di Piano Carpiniego do Mongołów*, red. Tenże, Poznań 1993, s. 107–108.

1. Dla poznania pochodzenia, rozwoju i obyczajów ludu, zwanego Tatarami, należy mieć na uwadze, że ziemia zamieszkała, jak można znaleźć w różnych dziełach, dzieli się na trzy główne części, które synowie Noego, Sem, Cham i Jafet po śmierci ojca zamieszkując wypełnili swym potomstwem. [Dzieli się ją] mianowicie na Azję, którą dzierżyli synowie Sema, – ta poczynając się od wielkiej rzeki Eufrat, kończy na Oceanie Wschodnim; Afrykę, tę posiadli synowie Chama, a bierze ona początek z prowincji Syrii i gór Amanu oraz Libanu [i] ma kres na Zachodzie pod przesileniem zimowym; Europę, która jest zwana krajem północnym, – tę posiadli synowie Jafeta.
2. [Europa] natomiast zaczyna się od gór Taurydy i Amanu, Cylicji i Syrii i rozciąga się między Wschodem, gdzie następuje przesilenie letnie i granicami północnymi tej części ziemi, gdzie znajduje się Mongal, kraj Tatarów, jak to wyjaśnia dalsze [opisy]. Jest ona skierowana do Oceanu południowo-zachodniego i [oceanu] *Pascalis*. Obejmuje Kościół Zachodni.
3. Ta również część ziemi, mianowicie Europa, według niektórych dzieli się na dwie części, mianowicie na Kościół Wschodni i Zachodni. Zachodni zaczyna się od Italii, obejmując ją.
4. Do niej na północy po przebyciu morza Weneckiego przylega kraj Węgrów. Ten kraj zamieszkują Słowianie, których zwano Hunami², a później Węgrzy, wkraczając do jego środka, wzięli go w posiadanie. W nim niegdyś znajdowały się pastwiska Rzymian.
5. Z Węgrami łączy się od strony północnej część Polski wschodniej, po której następują Prusy, podobnie na północy sięgające po Morze Słodkie. Kraj ten drogiemu Bogu mężowi Chrystianowi, pierwszemu biskupowi tej ziemi, z zakonu cystersów, zawdzięcza początki nawrócenia bez miecza, przez łaskę chrztu.
6. Stąd od zachodu znajduje się znaczna część Polski, a od strony morza na północy leży ziemia zwana Pomorzem.
7. Od wschodu natomiast w kierunku Rusi przylega [do ziemi Prusów] Jaćwież. Ten kraj zacząłem chrzcic wraz z przyjacielem. Po Prusach ku północy następuje Sambia, kraj tegoż samego języka od strony północnej nadmorski.
8. Przemysł, piąty król Czechów, który obecnie panuje, znaczony krzyżem, osobiście z licznym wojskiem chrześcijan ujarzmił ten kraj pod [swoje] panowanie i [pewnego] możnego wymienionej ziemi, podnosząc ze świętego źródła, nazwał swoim imieniem, w mojej obecności, w pierwszym mianowicie roku [pontyfikatu] papieża Aleksandra IV.

² W średniowieczu identyfikacja Słowian z Hunami nie była czymś niezwykłym, choć jest to oczywiście błąd rzeczowy – J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska...*, s. 296, przyp. 9.

9. Prusowie ci czcili w szczególny sposób wybrane lasy jako bogów. Kierowali się bardzo wróżbami. Zmarłych palili wraz z końmi i zbroja oraz we wspaniałych szatach. Wierzę bowiem, że tymi i innymi rzeczami, które zostają spalone, będą się mogli posługiwać w przyszłym życiu.

10. Z Sambią łączy się Kurlandia, która zwraca się bardziej ku północy, będąc otoczona morzem od strony południowej oraz zachodniej. We wschodniej natomiast okolicy leży kraj pogan zwany Żmudzią. W tym kraju nigdy nie nauczano bez miecza.

11. [Kraj] ten od wschodu ma ziemię litewską sąsiadującą z Rusią. Pierwszy jej król Mendog został ochrzczony i w czasie swej koronacji, podczas mojej tam obecności, przyjmując swoje królestwo od Stolicy Rzymskiej, pozostawił to swym potomkom do spełnienia [jako zwyczaj], o ile taką samą gorliwością kierowaliby się w tej sprawie.

2. Wymienieni Litwini, Jaćwingowie i Nalszczanie łatwo ochrzczili się dlatego, że od samej kołyski byli żywieni przez chrześcijańskie karmicielki. Z tej przyczyny będziemy mogli bezpiecznie wśród nich przebywać.

13. Po Kurlandii następuje ku północy Liwonia, mająca arcybiskupa z siedmioma sufraganami, z których czterech jest w Prusach, a trzech w Liwonii. Ten [kraj] początek swego zbawienia zawdzięczał kupcom. Przypędzeni burzą przybyli oni nad wielką rzekę, zwaną Dźwina, płynącą z krajów Rusi i ujrzeli naród prosty i bezdomny. Ostrożnie i zwolna otrzymali od nich [zgodę] na zbudowanie kamiennego ogrodzenia dla małego dworu na wyspie wymienionej rzeki, aby wilki i złoczyńcy nie niepokoiili w nocy ich samych lub trzód tam nabytych. Po wykonaniu zaprawy do murowania zaczęli wznosić dość silny kasztel. Mieszkańcy oglądając go tak mówili: „Pozwólmy, żeby ci ludzie wznosili kamienie, a po wykonaniu dzieła obwiążemy je bardzo silnymi powrozami i zaprzągnąwszy do tych [powrozów] wiele wołów i koni, powalimy wszystko w jednej chwili na ziemię”. A kiedy przybyli z wymienionymi przyrządami, ujrzeli wielu swoich zabitych strzałami obrońców. Po odbyciu narady zawarli z kupcami pokój wieczysty. W ten sposób zaczęli się tam rozprzestrzeniać chrześcijanie.

14. Z tą ziemią łączy się Estonia, bardziej zwracająca się na północ, położona pod [gwiazdą] Arcturus. Również ona od strony południowej jest krajem nadmorskim. Po niej od zachodu następuje Bironia.

15. Z tym krajem łączy się następnie królestwo Szwecji tak od południa, jak od zachodu i kieruje się ku północy oraz na południowy zachód. Zaraz potem następuje królestwo Norwegii, które rozciąga się ku stronom północy i północno-zachodnim.

16. Człowiek nieświadomy niełatwo uwierzyłby w długość i szerokość tego królestwa, zwłaszcza że jego części krańcowe łączą się z północą i południowym zachodem. Od połowy maja aż niemal do końca lipca nie występuje tam zachód słońca. Wydaje się bowiem, że tarcza

słoneczna w okresie letniego przesilenia od północy i od samego Oceanu góruje w swoim znaku niebieskim i o północy odbywa podróż. Można sądzić jakoby Alpy wznosiły się ku przestworzom albo raczej wznosiły się w powietrzu na wysokość jednego stadium.

17. Kraj ten w części północnej ma bardzo wysokie góry pokryte lasami. Znajdują się tam wielkie stada białych bardzo chyżych kozłów, które chwytają się raczej w sieci niż przy pomocy psów. Ta część kraju jest pozbawiona wszelkich jadowitych wężów. Występuje tam w obfitości rodzaj ryby, delfin, który kiedy powstaje burza, wyrosłymi zębami przykuwa się do skalnej góry, a gdy morze nagle ustępuje, zęby pozostają [w skale] oderwane z powodu ciężaru delfina.

18. [Kraj ten] posiada także dwie wyspy bardzo oddalone na zachód i północ³. Na nich ludzie z powodu mrozu, będąc pozbawieni drewna, mają zwyczaj rozpalać ogień z różnych ości ryb i kości zwierząt, a nacierają się samym tłuszczem ryb. Zwykli oni posiadać bydło i niezmiernie stada owiec.

19. Oprócz tego jest wyspa odkryta w naszych czasach w części północnej omawianego kraju⁴. Na nią płynie się podwójnym okrętem tam i z powrotem, przez okres pięciu lat. Wyspa ta jest przestronna, gęsto zaludniona, lecz przez pogan. Znajduje się [tu] w wielkiej ilości najlepsze złoto w piasku rzek i morza. Ci [ludzie] w porze letniej nie znają nocnych ciemności, w porze natomiast zimy są zupełnie pozbawieni światła dziennego. Około jednak święta Narodzenia Pańskiego, jak [podpowiada...] ten, który tam przebywał przez dwa lata i żyje dotąd w królestwie Dacji, od strony północnej jaśnieją słabym światłem w cudowny sposób nadziemskie zorze.

20. Na południe od omówionej Norwegii stwierdza się [istnienie] wyspy Anglii i Szkocji. Irlandia natomiast leży między południem i południowym zachodem. Z tego jasno wynika, jakie mają położenie i kraj św. Jakuba – Hiszpania i Prowansja, a także w jaki sposób nasz Kościół Zachodni mieści się pomiędzy morzem Śródziemnym i krajami wyżej wymienionymi, bez wyłączenia jednak chrześcijańskich wysp morza.

21. Wschodni natomiast Kościół zaczyna się od Grecji czyli Serbii, którą określa się w ten sposób, ponieważ służyła Grecji. Jest [ona] z rodu Słowian, obejmuje Antivari. Idąc przez Grecję [ten Kościół] kończy się na Wschodzie w wyżej wymienionych górach Cylicji i Syrii.

22. Idąc natomiast od północy, łączy się [Serbia] z Bułgarią. Ta graniczy od północy z Rusią. Te dwa kraje, mianowicie Serbia i Bułgaria od zachodu graniczą z królestwem Węgrów.

³ Być może chodzi tu o Grenlandię i Islandię – za: J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska...*, s. 299, przyp. 33.

⁴ Z pewnym prawdopodobieństwem może w tym miejscu chodzić o część Ameryki Północnej – za: J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska...*, s. 299, przyp. 34.

23. Prusy⁵ natomiast, sięgając części Węgier, przez tę samą granicę od północy otaczają Polskę, Jaćwież, Litwę i następnie rozciągają się między północą i południowym zachodem, obejmując Letgalię, Liwonię i Estonię. I w ten sposób idzie się na zachód do pogan Karelów, którzy są sąsiadami królestwa Normanów.

24. Wymienieni Karelowie są ludźmi leśnymi i bardzo prymitywnymi. Kiedy widzą nadchodzących obcych gości, na przykład kupców, uchodzą zaraz z całą rodziną do lasów. Goście zaś mogą swobodnie używać tych rzeczy, które zastają w domach, [lecz] w żadnym wypadku niczego nie zabierać. Gdyby bowiem zabrali z sobą jakiegokolwiek futra, których jest tam wielka obfitość, a tamci wchodząc do domu zauważyliby to, natychmiast zwoławszy tłum, napadną na tych gości, jak na wrogów.

25. Z nich jeden słysząc brata Wojsława, mego towarzysza głoszącego na Białej Rusi kazania, zachęcał go, ażeby z nim poszedł do wymienionych Karelów, twierdząc, że niewątpliwie pozyska ich dla Boga Prawdziwego przez chrzest, a dzięki ofiarom wybuduje tam kościoły.

26. Otóż wszystkie kraje od Rusi i Grecji włącznie, w kierunku wschodnim są rozmieszczone między naszym Morzem Śródziemnym i Oceanem Północnym we wschodniej części Kościoła. [...]

Słowniczek pojęć.

Morze Słodkie – zalew Wiślany. Za: J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska...*, s. 296, przyp. 11.

Chrystian, biskup Prus – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Chrystian;3886091.html>

Jaćwież – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Jacwingowie;3916234.html>

Sambia – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Sambia;3971638.html>

Przemysł Ottokar II, król Czech –

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Przemysl-Ottokar-II;3963505.html>

Aleksander IV, papież – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Aleksander-IV;3867560.html>

Kurlandia – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kurlandia;3929249.html>

Żmudź – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Zmudz;4003034.html>

Mendog – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Mendog;3939641.html>

Nalszczanie – wokół Nalszczan w historiografii długi czas trwał spór w kwestii ich siedziby. H. Łowmiański wykazał, że chodzi o ziemię plemienną wchodzącą w skład Auksztoty.

⁵ Zamiast „Prusy” powinno być: „Ruś” - za: J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska...*, s. 300, przyp. 40.

Prawdopodobnie z powodu zespolenia z Litwą w XIII w. nazwa Nalszczanie zaniknęła. Za: J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska...*, s. 298, przyp. 24.

Liwonia – http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_V/357 -

Kasztel – zamek, gród.

Arcturus – gwiazda w gwiazdozbiornie Wolarza, dobrze widoczna na niebie. W przenośni oznacza „północ”. Za: J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska...*, s. 299, przyp. 30.

Bironia – być może chodzi o Vironię, część Estonii położoną między Zatoką Fińską i jeziorem Pejpus. Za: J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska...*, s. 299, przyp. 31.

Chyże kozły – tu: renifery. Za: J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska...*, s. 299, przyp. 32a.

Dacja – Dacja jest obszarem położonym mniej więcej na obszarze dzisiejszej Rumunii, we wspomnianym fragmencie w taki sposób jest określona jednak Dania. Za: J. Strzelczyk, *Korespondencja papieska...*, s. 299, przyp. 34.

Antivari – obecnie Bari, miasto portowe położone w południowej Czarnogórze – [https://pl.wikipedia.org/wiki/Bar_\(Czarnog%C3%B3ra\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Bar_(Czarnog%C3%B3ra))

Latgalia – kraina historyczna na obszarze współczesnej Łotwy – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Lotwa-Historia;4574665.html>

Karelowie – <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Karelowie;3920443.html>

Pytania do źródła:

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom podstawowy):

1. Na podstawie źródła odpowiedz, jaki był stan wiedzy o kontynentach.
2. Co było wyznacznikiem podziału Europy i na jakie dwie części się ona dzieliła?
3. Na podstawie źródła opisz geografie Polski.
4. Jaką postawę wobec chrystianizacji pogan posiadał autor przedstawionego traktatu geograficznego?
5. Co na podstawie przedstawionego fragmentu źródła można wywnioskować na temat jego twórcy?
6. Czego na podstawie traktatu można się dowiedzieć o wierzeniach i życiu pozagrobowym Prusów?
7. Jakie było nastawienie pogan do chrześcijańskiego otoczenia autora? Z czego mogło ono wynikać?

Pytania dla uczniów szkoły średniej (poziom rozszerzony): pytania dla poziomu podstawowego, a ponadto:

1. Dlaczego Węgrzy mogli być nazywani Hunami? Jakie było rzeczywiste pochodzenie etniczne Węgrów?
2. Co w odniesieniu do Żmudzi ma oznaczać zdanie „W tym kraju nigdy nie nauczano bez miecza”?
3. Z jakich „zaszłości” historycznych wynika podział na Kościół Wschodni i Zachodni?
4. Czego można się dowiedzieć ze źródła na temat administracji kościelnej opisywanych terenów?

Wskazówki:

Odpowiadając na pytanie o Żmudź, weź pod uwagę los tego regionu Litwy w XIII w. i jego kontakty z zakonem kawalerów mieczowych i krzyżakami.

Literatura pomocnicza:

Grabowski J., *Z dziejów stosunków Polski z Zakonem Krzyżackim w Prusach (XIII–XVI wiek)*, Warszawa 2006, s. 5–7.

Mappa Sławiańszczyzny lechickiej z wieku X–XII i Pruss z wieku X–XIII, ułożona przez J. Papłońskiego; wryta przez F. Łozińskiego, Warszawa 1862

Okulicz-Kozaryn Ł., *Życie codzienne Prusów i Jaćwiągów w wiekach średnich (IX–XIII w.)*, Warszawa 1983, s. 225–238 (<https://docer.pl/doc/xn088>).

Simiński R., *Od "solitudo" do "terra culta": przestrzeń jako przedmiot wyobrażeń w Inflantach i Prusach od XIII do początku XV wieku*, Toruń 2008.

Szczurowski P., *Podbój Prus w XIII wieku. Przyczyny „krzyżackiego” sukcesu*, Sandomierz 2019.

Najważniejsze cezury:

Opisywany traktat geograficzny powstał prawdopodobnie w latach 1255–1260. W 1255 r. zmarł Batu-chan, wnuk Czyngis-chana. W tym samym roku lokowany został na prawie niemieckim Kołobrzeg. W 1260 r., w wielkim konflikcie węgiersko-czeskim o spadek po austriackiej dynastii Babenbergów, Styria zostaje utracona przez Węgry na rzecz Czech, rządzonych przez Przemysła Ottokara II. We Francji Ludwik IX Święty zakazuje wojen wewnętrznych.

Imię i nazwisko osoby opracowującej rekord: Karolina Maciaszek